
Bojan Godeša

Madžarski okupator v Prekmurju in slovenski izobraženci

I.

Madžarski okupator je zasedbo Prekmurja utemeljeval s podobnimi razlogi kot nemški. Kar je pomenil Nemcem Versailles, je predstavljal za Madžare Trianon. Obe državi, poraženki v prvi svetovni vojni, sta bili nezadovoljni s povojno ureditvijo in se z njo nista nikoli sprijaznili. Značilnost madžarske politike med obema vojnama je zato bila vztrajna težnja po reviziji mirovne pogodbe ter stalna prisotnost idej o ponovni vzpostavitvi tisočletne (milenijske) Madžarske v njenih "zgodovinskih" mejah. Vanje je sodil tudi najbolj severovzhodni del slovenskega etničnega ozemlja, Prekmurje, ki je do nastanka jugoslovanske države, za razliko od velike večine slovenskega ozemlja, spadalo v ogrsko polovico habsburške monarhije. Ob vzhodni meji v Prekmurju je v 26 vaseh sicer res strnjeno živelo madžarsko prebivalstvo, vendar so Madžari zasedbo opravičevali predvsem z zgodovinskimi razlogi. Tako kot nemški okupator tudi madžarski ni priznaval domačemu prebivalstvu v Prekmurju, da je del slovenskega narodovega telesa. V dokazovanju tega se je podobno kot nemški okupator z vindišarsko teorijo oprijel njene madžarske inačice, vendske teorije o izvoru prekmurskega slovensko govorečega prebivalstva, čeprav je ta teorija imela avtohton izvor, ki ni bil neposredno zvezan z nastankom vindišarske. Podobno kot nemški okupator na zasedenem ozemlju, predvsem na Štajerskem, so se tudi Madžari lahko opirali na avtohtono madžarsko manjšino v teh krajih in na madžarsko misleče Prekmurce slovenskega rodu.

Po odhodu nemške vojske, ki je prve dni po napadu na Jugoslavijo zasedla tudi Prekmurje, so 16. aprila 1941 prišle madžarske enote. Uvedena je bila vojaška uprava z dvema vojnoupravnima poveljstvoma v Murski Soboti in Lendavi. Ti sta bili neposredno podrejeni Poveljstvu vojaško-upravne skupine južne armade s sedežem v Subotici in nato v Novem Sadu.¹ Njena naloga je bila ustvariti pogoje za uvedbo civilne uprave. To je v praksi pomenilo odstranitev vseh sledov dvaindvajsetletne jugoslovanske uprave v teh krajih ter vzpostavitev temeljev za njeno madžarizacijo. Madžari so od vseh treh okupatorjev najkasneje uvedli civilno upravo, šele 15. avgusta 1941. Obnovili so upravno-teritorialno razdelitev izpred leta 1919, tako da Prekmurje ni bilo niti posebna upravna enota niti ga niso priključili k eni sami madžarski upravni enoti. Murskosoboški okraj so priključili Železni županiji s središčem v Sombotelju (Szombathely), pred vojno je bil v uporabi tudi izraz Sobotišče. Doljnelendavski okraj pa je bil priključen županiji

¹ Metka Fujs: Značilnosti madžarske okupacijske uprave v Prekmurju. Kronika XXXIX, 1991, št. 1-2, str. 65.

Zala s središčem v Zalaegerszegu. Formalno-pravno je madžarski okupator priključil Prekmurje kot del Južnih pokrajin (Delvidek - .Bačka, Baranja, Medžimurje) k Madžarski 16. decembra 1941.²

II.

V zasedbeni politiki je madžarski okupator strogo ločil staroselce in priseljence. Do prvih, ki jih je imel za Vende ali Vendszlovene ali tudi Vogrske szlovene, je v začetku vodil prijazno in strpno politiko, podobno italijanski v Ljubljanski pokrajini. Te so namreč nameravali pridobiti za lojalno sodelovanje. Odnos do vseh prišlekov pa je bil že v načelu strog in odklonilen. Med priseljenci, ki so prišli v Prekmurje iz osrednje Slovenije, so prevladovali slovenski profesorji in učitelji ter uradništvo, torej predvsem izobraženci. Razlog za to je bil v dejstvu, da je imelo Prekmurje drugačen zgodovinski razvoj v ogrskem delu monarhije ter je bila zato narodna zavest med slovenskim prebivalstvom v krajih onkraj Mure šibkeje razvita. Slovenske oblasti so zato podpirale politiko duhovnega zbliževanja Prekmurcev z ostalim slovenskim prebivalstvom. Domače v slovenskem duhu vzgojene inteligence, razen dela duhovščine, skoraj ni bilo, zato je bilo profesorjem in učiteljem iz osrednje Slovenije namenjeno poslanstvo, da s svojim delovanjem dvigajo narodno zavest v teh krajih. Podobna naj bi bila tudi vloga slovenskega uradništva.

Zato je bil prvi ukrep madžarskih okupacijskih oblasti takojšen odpust vsega slovenskega uradništva in učiteljstva. Sestavljen je bil tudi poseben spisek, na katerem se je znašlo okoli 900 prišlekov, ki so jih nove oblasti nameravale izseliti. Nadzorovali so tudi vse vplivnejše ljudi (npr. odvetnike).³ Tudi kasneje so madžarske oblasti nastopale proti njim. Tako je bilo v nekem poročilu iz začetka leta 1943 zabeleženo: "Prav te dni se govori, da so v Murški Soboti aretirali nekatere slovenske inteligente (dr. Gregorc, bivši srezki ref., dr. Šumenjak, sodni predst., dr. Vadnjal, odv. Vehovar, bivši srezki šolski nadz.). To so sami 'prišleki'".⁴

Ko je bilo očiščevalno delo opravljeno, so jih okupacijske oblasti začele selektivno sprejemati na delo. Na novo so bili sprejeti vsi Vendi, tj. prekmurški domačini ter seveda učitelji madžarskega rodu. Odpustili so ves učiteljski kader, ki je prišel iz osrednje Slovenije, razen redkih izjem v soboškem okraju. Te učitelje je bil madžarski okupator prisiljen zaposliti v Medžimurju, odkoder so hrvaški učitelji odšli v Nezavisno državo Hrvatsko.⁵

Madžarske oblasti so priznavale položaj vendske krajine (Vendevidek) v zasedenem Prekmurju le soboškemu okraju, medtem ko so lendavskega imele za

² Tone Ferenc: Madžari kot okupatorji. Naša obramba, februar 1969, št. 2, str. 48 (dalje Ferenc, Madžari kot okupatorji).

³ Jutro, 23.6. 1941, Življenje v Murški Soboti in Prekmurju.

⁴ Glej Arhiv Slovenije, dislocirana enota II (bivši Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino), osebna zbirka Izidorja Cankarja, fasc. 8 (dalje AS II, Izidor Cankar).

⁵ Miroslav Kokolj - Bela Horvat: Prekmursko šolstvo, Od začetka reformacije do zloma nacizma. Murska Sobota 1977, str. 386-388 (dalje Kokolj-Horvat, Prekmursko šolstvo). Glej tudi AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Razmere Slovencev na ozemlju okupiranem od Madjarov.

povsem madžarskega. Zato so iz slednjega okraja takoj izgnali vse učitelje. Ti so se morali v težavnih razmerah prebijati čez nemško zasedbeno ozemlje v Ljubljansko pokrajino.⁶

V maju 1941 so učitelji morali zapriseči lojalnost novim oblastem. Do konca šolskega leta je ostal le še mesec dni, zato so ga zaključili s tečaji za duhovno preusmeritev učencev. To je bila le začasna ureditev. Z začetkom šolskega leta 1941/42 so bile uvedene korenite spremembe, ki so odkrito odražale težnje zasedbenih oblasti. Iz Madžarske je v Prekmurje prišlo okoli 160 učiteljev. Poleg tega so k delu pritegnili upokojene prekmurske učitelje, ki so se šolali na madžarskih šolah pred prvo svetovno vojno. Njihova naloga je bila vpeljati v delo mlajše kolege ter opravljati nadzorne posle. Domačim "vendskim" učiteljem niso povsem zaupali, zato so jim dodelili zanesljive madžarske učitelje, ki so jih nadzorovali pri njihovem delu. Na murskosoboški gimnaziji so sprva pustili domače prekmurske profesorje, kasneje pa so jih premestili v notranjost Madžarske. Nadomestili so jih za madžarsko stvar bolj zagrizeni profesorji iz notranjosti.

III.

Načelen odnos madžarskih oblasti do priseljenega učiteljskega kadra je bil podoben nacističnemu na Štajerskem in Gorenjskem, medtem ko so zavzele do domačega izobraženstva prijazen odnos. Tega so skušale, podobno kot italijanski okupator v Ljubljanski pokrajini, pridobiti za sodelovanje. Tako je prišlo v prvem obdobju zasedbe tudi do pogovorov med njima. Izraz teh pogovorov je bila tudi spomenica madžarski vladi, v kateri so zahtevali ohranitev doseženega narodnostnega razvoja (ohranitev slovenskega jezika v uradih itd.).⁷ Spomenica, ki jo je poslal predsednik Kluba prekmurskih akademikov, je vzpodbudila različne odmeve.⁸

Zadržanje prekmurskih izobražencev med vojno je ocenil Ferdo Godina: "Za umik na Madžarsko so se odločili največ intelektualci iz Sobote in Goričkega. Vzrok za to ni bila samo želja preživeti vojni čas, ampak je zaradi domače ali protestantske verske vzgoje tlela v njih nostalgija po 'anyaország' (po materi Madžarski). Ob prihodu okupatorja je ta nostalgija le oživela in dobila svoj izraz v odhodu na Madžarsko. Pred odhodom se je večina tistih, ki so odšli v Budimpešto in druga madžarska mesta, včlanila v društvo VMKE, katerega člani so ostali do konca vojne. S tem članstvom so imeli namen izpričati pred okupatorjem lojalnost

⁶ Razmere so bile za selitev zelo neugodne. Vsi izgnanci so imeli na voljo le dva kamiona za prevoz do Ljubljane in še tu se je marsikdaj zapletlo zaradi pomanjkanja bencina. Poleg tega je bil prevoz izredno drag in je vožnja do Ljubljane stala kar 6000 dinarjev. Glej Jutro, 23.6. 1941, Življenje v Murski Soboti in Prekmurju.

⁷ Milan Ževart: Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilni boj na Slovenskem Štajerskem, v Mežiški dolini, na območju Dravograda in v Prekmurju 1941. leta z orisom nadaljnega razvoja. Slovenski upor, Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja, Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneih 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. Ljubljana 1991, str. 101 (dalje Ževart, Slovenski upor).

⁸ Vanek Šiftar: S poštenostjo do resnice. Borec XLIII, 1991, št. 1-2-3, str. 208-218.

do 'anyaorszaga', do Madžarske, saj so se tako lažje vpisovali na madžarske univerze in promovirali za doktorje (posebno prava), inženirji so lažje dobili službe v tovarnah, precej izmed teh, ki so se umaknili, pa je šlo v oficirsko šolo, kjer so napredovali do karpasomanyov, kadetov in so kot taki urili madžarsko soldatesko za boj proti zaveznikom. (...) Čeprav so tudi v ostali Sloveniji posamezniki odhajali študirat v Gradec, na Dunaj ali v Rim, tako močnega pojava odhoda inteligence v okupatorjeva mesta kot v Prekmurju ni bilo nikjer."⁹

V Prekmurju je bila duhovščina poleg učiteljev in profesorjev najvplivnejša izboraženska skupina. Odnos zasedbenih oblasti do prekmurske duhovščine sprva ni bil odklonilen. Okupator je pokazal pripravljenost za sodelovanje z njo, seveda pod določenimi pogoji. Takšno politiko je narekoval splet več dejavnikov, ki so se bistveno razlikovali od tistih na nemškem zasedenem ozemlju. Razlike so bile tako na strani madžarskega okupatorja kot tudi na strani domače duhovščine. Madžarska politika je imela v času med obema vojnama vero in cerkev ter v njenem ozadju Vatikan za enega od stebrov svoje politike in si nikakor ni mogla privoščiti odkritega nastopanja proti duhovščini. Ta splošna značilnost madžarske politike pa v prekmurskem primeru ni bila najpomembnejša, bistveno je bilo, da se je odnos zasedbenih oblasti do prebivalstva ravnal po tem, ali so bili staroselci ali priseljenci. Duhovščina pa je bila v veliki meri domačega porekla.

Prav na verskem področju se je navzven najbolj izrazito kazala dolgoletna pripadnost tega dela slovenskega ozemlja ogrski polovici monarhije, saj v Prekmurju obstaja poleg katoliške tudi dokaj številna evangeličanska verska skupnost. Evangeličanska cerkev v Prekmurju je bila ves čas med obema vojnama blizu tistim krogom, ki so si prizadevali za vzpostavitev razmer kakršne so vladale v teh krajih pred letom 1918. Zato je ta skupnost prihod madžarskih čet v Prekmurju tudi pozdravila kot osvoboditev. Z zasedbenimi oblastmi so evangeličanski pastori redno sodelovali in jih tudi podpirali. Tako so se v Madžarsko izobraževalno društvo (Venvideki Magyar Közműveldösi Egyesület - VMKE), ki so ga nove oblasti spomladi 1941 znova obudile in je združevalo Madžare in madžarsko misleče Prekmurce, vključili vsi evangeličanski pastori razen dveh (Štefan Lepoša in Ludvik Čurman), ki sta sodelovala v partizanskem gibanju.¹⁰

V Prekmurju je po priključitvi k Jugoslaviji delovanje katoliške v primerjavi z ostalo slovensko duhovščino imelo mnogo posebnosti. Prekmurska katoliška duhovščina je med obema vojnama poudarjala pokrajinske značilnosti (zagovarjala je posebnost Prekmurja, dajala je prednost narečnem jeziku pred knjižno slovenščino...). Razlogi za to so bili predvsem politične narave. Začetni odpor iz vrst prekmurske duhovščine proti osrednji ljubljanski politiki je izviral iz ukinitve odločujočega vpliva duhovščine na šolstvo, ki je bil značilen za ogrsko polovico monarhije pred prvo svetovno vojno. Jugoslovanske oblasti so namreč uvedle

⁹ Ferdo Godina: Prekmurje 1941-1945, druga dopolnjena izdaja. Murska Sobota 1980, str. 50-52 (dalje Godina, Prekmurje 1941-1945).

¹⁰ Ferenc, Madžari kot okupatorji, str. 48. Glej tudi AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Razmere v Prekmurju.

državne šole. Poudarjanje prekmurskega narečja je imelo tudi strankarsko ozadje, saj so bili učitelji iz osrednje Slovenije, ki so bili nosilci politike duhovnega in političnega zблиževanja s Slovenci tostran Mure, največkrat liberalno usmerjeni. Po drugi strani pa je tako stališče duhovščine pomenilo tudi določeno prilagajanje glasu ljudstva, ki je mnogokrat čutilo prenašanje knjižne slovenščine v njihovo vsakdanje življenje kot tujek, ki jim ga vsiljujejo prišleki.

Z zasedbo se je pojavilo tudi vprašanje cerkveno-teritorialne razdelitve tega ozemlja, ki v času prve Jugoslavije ni bilo razrešeno.¹¹ Pred prvo svetovno vojno je bilo Prekmurje del somboteljske škofije. Leta 1923 je prišlo pod apostolsko administraturo lavantinske škofije. Prvi apostolski administrator je bil bivši tržaški in tedanji lavantinski škof Andrej Karlin. Ker pa konkordat med Kraljevino Jugoslavijo in Vatikanom iz leta 1935, ki bi uskladal tudi cerkvene meje z državnimi, ni bil ratificiran, je še naprej ostalo pri tej začasni rešitvi. Takoj po madžarski zasedbi (24. aprila 1941) je lavantinski škof dr. Ivan Jožef Tomažič imenoval lendavskega dekana Ivana Jeriča za generalnega vikarja, vendar je ta službo opravljal le do 1. junija 1941.¹² Po madžarski zasedbi Prekmurja je cerkveno upravo tega ozemlja, imenovanega Murska krajina (Muravidek), 1. junija 1941 prevzel kot apostolski administrator somboteljski škof Jozsef Grösz.¹³ Tako je tudi salezijanski zavod v Martinišču dobil madžarsko upravo ter so ga prevzeli madžarski redovniki.¹⁴ To je omogočalo madžarskim oblastem uporabo bolj pretanjenih metod za onemogočanje vpliva zavednih slovenskih duhovnikov med domačim prebivalstvom. Zasedbenim oblastem se v glavnem sploh ni bilo potrebno formalno vmešavati v reševanje tega vprašanja, ker je imel somboteljski škof Grösz, kasnejši nadškof v Kaloczi (od leta 1943), pravico razmeščati njemu podrejene duhovnike v Prekmurju po celotnem ozemlju škofije. Takoj po zasedbi je bil interniran v Czernöldyju pri Sombotelju upokojeni župnik Jožef Klekl, predvojni vodja Ljudske stranke v Prekmurju.¹⁵ 16. septembra 1941 pa je bilo premeščenih 16 zavednih slovenskih kaplanov v notranjost škofije.¹⁶ V poročilu, ki je govorilo o cerkveno-verskih razmerah v Prekmurju, je bilo ob tem zabeleženo: "Mladi prekmurski duhovniki, postavljeni kot kaplani po raznih župnijah, ali pa kot begunci iz Štajerske, so premeščeni na popolnoma madžarske župnije in s tem prisiljeni učiti se madžarskega jezika. Nič ni pomagala prošnja pri škofu, da bi te mlade duhovnike pustil prekmurskemu ljudstvu, ki so iz njega izšli."¹⁷ Do premestitve je prišlo potem, ko je somboteljski škof Grösz 13. julija 1941 opravljal

¹¹ Urejeno je bilo šele leta 1964, ko je Prekmurje v cerkvenem pogledu postalo sestavni del lavantinske škofije.

¹² Ivan Zelko: Zgodovinski pregled cerkvene uprave v Prekmurju. Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije, Maribor 1978, str. 116.

¹³ Jože Smej: Priključitev delov somboteljske, krške in sekovske škofije mariborski škofiji leta 1964. Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije, str. 20.

¹⁴ AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Položaj v Prekmurju, maj 1942.

¹⁵ AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Razmere v Prekmurju.

¹⁶ Ferenc, Madžari kot okupatorji, str. 49.

¹⁷ AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Prekmurje, cerkveno-versko področje.

vizitacijo v Prekmurju in se je duhovščina lendavske dekanije zbrala v Lendavi na skupni konferenci. Na njej je imel glavno besedo madžarski vojni kurat György Winter, ki je zahteval, da naj duhovniki opravljajo molitev v šoli in cerkvi le v "vendščini", ne pa v knjižni slovenščini. Temu se je uprla večina slovenske duhovščine.¹⁸

Nedvomno so za to odločitvijo stale domače lokalne oblasti. Te pa se kljub temu niso vedno le "skrivale" za cerkvenimi oblastmi, temveč so včasih nastopile tudi povsem odkrito proti slovenskim duhovnikom. Za razliko od protestantskih so se le redki katoliški duhovniki včlanili v kulturno društvo VMKE. Večina katoliških duhovnikov je bila sicer lojalna do novih oblasti, toda brez posebnega navdušenja zanjo. Skoraj vsi so ostali narodno zavedni. Kot izjema se omenja le dekan Krajnc, ki da se je "močno izpostavil za Madžare".¹⁹

Nekateri med njimi pa so se madžarskim oblastem na različne načine tudi upirali. Tako sta bila aretirana duhovnika Mihael Jerič in Ivan Camplin ter poslana v budimpeštanske zapore, od koder ju je rešil poljski jezuit pater Stanislav Laski, ki je kasneje umrl v Dachau.²⁰ V takih primerih sta civilna in cerkvena oblast sodelovali, saj je moral dati pristanek za aretacijo duhovnikov tudi škof. Do leta 1943 je bil to že omenjeni Grösz, nato pa je postal somboteljski škof Aleksander Kovacs. Plodovi takega sodelovanja so bili za slovensko duhovščino škodljivi. Tako poročilo z začetka februarja 1943 pravi: "Škof v Sobotišču je odločen Madžar ter neprijazen naši duhovščini. Veliko duhovnikov je bilo že premeščenih iz narodnostnih razlogov. Nekatere naše duhovnike je škof izročil celo vojaškimi oblastem in so zdaj zaprti".²¹ Vendar škof ni vedno upošteval želja Slovincem nenaklonjenih lokalnih oblasti glede postopanja s slovensko duhovščino, čeprav v celoti gledano to splošnega vtisa ne spreminja. Tako je na primer zavrnil zahtevo po premestitvi duhovnika Franca Kolenca, ki so ga v rodno Prekmurje izgnali nemški okupatorji.²²

IV.

Kulturno delovanje v Prekmurju, ki je bilo odmaknjeno od središč slovenskega kulturnega ustvarjanja, so madžarske oblasti po okupaciji dopuščale v zelo skromnem obsegu. Vse kar je pred zasedbo izhajalo v knjižni slovenščini, je bilo prepovedano, okupator je pobral iz javnih knjižnic tudi vse slovenske knjige. Pustil je le knjižnice privatnikov in študijsko knjižnico Prekmurskega muzejskega društva, ki jo je zavaroval dr. Avgust Pavel.²³ Oblasti so dovoljevale le verski tisk.

¹⁸ AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Razmere v Prekmurju.

¹⁹ AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Položaj v Prekmurju, maja 1942.

²⁰ Mihael Jerič: Dobrotnik (Patru Laskemu v spomin ob deseti obletnici njegove smrti). Nova pot (Glasilo Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov LRS) 1955, št. 7-9, str. 271-282. O življenju v budimpeštanskih zaporih piše isti avtor tudi v članku Krik po svobodi, ki ni našel odmeva, Nova pot 1954, št. 1-2-3, str. 101-108.

²¹ AS II, Izidor Cankar, fasc. 8.

²² Franc Kolenc: Avdijenca pri škofu. Nova pot 1954, št. 1-2-3, str. 98-101.

²³ Kokolj-Horvat, Prekmursko šolstvo, str. 392.

Izhajala sta luteranski Düşevni list in koledar ter katoliški Kalendar Srca Jezusovega, ki je bil pisan v prekmurskem narečju ter v madžarskem črkopisu. Izid slednjega je odmeval tudi v ljubljanskem katoliško usmerjenem časopisju. O tem sta poročala članka "Slovenska beseda v ogrski Slovenski krajini"²⁴ ter "Nasa knizsevnost med Murov i Rabov".²⁵ Nekateri so se zavzemali za opustitev vendščine oziroma prekmurskega narečja ter prevzem madžarskega jezika. Tako je dr. Rudolf Šegula 2. julija 1943 naslovil na Prekmurce celo odprto pismo s tako vsebino. Podobno je prof. Balint, razširjevalec vendske teorije, napadal Jožefa Klekla ter zlasti Vilka Novaka (Ravenszkega) kot nezvesta Venda.²⁶

V.

Med tistimi izobraženci, ki se niso odrekli svojemu slovenskemu poreklu ter so ostali v Prekmurju, širšega nasprotovanja proti madžarski okupaciji ni bilo. Odkrito se je upiral le mlajši rod slovenskih intelektualcev, ki je zrasel v slovenskih šolah in je bil pred vojno deloma levičarsko usmerjen, deloma pa je šlo za tiste, ki so bili katoliško vzgojeni. Med seboj niso bili povezani.

O razvoju osvobodilnega gibanja v Prekmurju je pisal Ferdo Godina, na delo katerega se bom v tem delu razprave v glavnem tudi naslanjal.²⁷

Okrog KPS v Prekmurju, ki jo je vodil Štefan Kovač, se je pri organiziranju odpora zbralo tudi nekaj izobražencev, med katerimi je bil najbolj izpostavljen Miško Kranjec, tedaj že znan pisatelj tudi izven krajevnih okvirov. Toda celotna akcija je po aretacijah vodilnih ljudi jeseni 1941 zamrla.

24. junija 1941 so se v Beltincih po stenah hiš pojavili napisi "Slovenci smo! Slovenci, bratje, svoboda je blizu! Mi vstajamo! Vogri nazaj v Azijo!" To akcijo so izvedli katoliški študenti, člani "Zavednosti" in "Straže v viharju". Zbrali so tudi okrog 20 pušk. Madžarske zasedbene oblasti so jih poimenovala "slovenska skupina" in takoj zaprle.²⁸

Nekateri izmed njih so svoje zoperstavljanje oblastem plačali tudi z življenjem. Večina pa se je prilagodila novim razmeram, vendar ne zaradi navdušenja, temveč predvsem iz eksistenčnih razlogov. Vzrok za to je bil v neugodnih zemljepisnih razmerah za ilegalno delovanje, zlasti za oboroženo akcijo, ter odmaknjenosti krajev od osrednje Slovenije, prav gotovo pa tudi v odsotnosti množičnega osvobodilnega gibanja, ki bi s politično in vojaško akcijo ter ne nazadnje tudi z moralnega vidika ustvarilo psihološko razpoloženje nasprotovanja celo pasivnemu sodelovanju. Poleg tega pa se je mlada prekmurska inteligenca, kolikor ni ostala v Ljubljani, porazgubila po madžarskih univerzah (Budimpešta, Peč in Segedin). Bogoslovci, ki so prej študirali v Mariboru, so odšli v semenišče v Sombotelju.²⁹

²⁴ Slovenec LXXI, 15.2. 1943.

²⁵ Slovenski dom, 27.2. 1943.

²⁶ Kokolj-Horvat, Prekmursko šolstvo, str. 396.

²⁷ Godina, Prekmurje 1941-1945.

²⁸ Prav tam, str. 54.

²⁹ AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Razmere v Prekmurju.

Osvobodilno gibanje v Prekmurju se je znova prebudilo v drugi polovici leta 1944, tokrat v spremenjenih domačih okoliščinah in ob drugačnem razmerju moči na mednarodnem prizorišču, predvsem pa tudi ob pomoči iz osrednje Slovenije, ki je potekala preko vzhodne Štajerske. Takrat naj bi bilo v Prekmurju tako razpoloženje, da je bilo z OF pripravljeno sodelovati celo nekaj "stražarjev".³⁰ Poročilo, ki ga je poslal centralnemu komiteju KPS 2. januarja 1945 Ferdo Godina, je govorilo, da je tudi v najbolj klerikalnih vaseh možno zastaviti delo.³¹

Ob tem se postavlja vprašanje delovanja prekmurske duhovščine in njenega odnosa do osvobodilnega boja in OF. Protestanti mu niso bili naklonjeni, saj sta z OF sodelovala le dva pastora, velika večina pa jih je bila madžarsko usmerjenih in so zasedbo doživljali kot osvoboditev. Zato ni čudno, da so se v ljubljanskih katoliških krogih posmehovali tezam Ivana Prijatelja in dr. Franca Kidriča, ki sta povzdigovala slovenski protestantizem kot začetnika slovenskega književnega jezika in tako kot izjemno pomembnega za slovenstvo, medtem ko sta katolicizem opisovala kot manj zaslužnega v narodnostnem pogledu.

Povsem drugače je bilo s katoliško duhovščino, ki se je v veliki meri držala narodnozavedno v odnosu do madžarskih zasedbenih oblasti in bila zato tudi na različne načine preganjana. Že ob začetkih odpora v Prekmurju je Miško Kranjec navezal stike z Danijelom Halasom, župnikom v Veliki Polani. Podobno je tudi Štefan Kovač poiskal stik z duhovniki Ivanom Camplinom, Mihaelom Jeričem in Janezom Bejekom. Ti so se posvetovali z dekanom Ivanom Jeričem, ki jim je dejal, da s KPS ne morejo sodelovati, a da se v določenih stvareh z njimi strinja.³² Mlajši prekmurski duhovniki so še naprej simpatizirali z OF, tudi jeseni 1944, župnik Janez Bejek pa je celo aktivno sodeloval s partizani. Toda prihajalo je tudi do nesoglasij, saj se je dekan Ivan Jerič v pogovoru s Frančkom Majcnom, ki je tedaj deloval v Prekmurju, sporekel glede nekaterih oblik delovanja partizanskega gibanja, odklanjal je namreč likvidacije. Čeprav je ostala narodno zavedna, kot piše Godina, tedaj večina duhovščine OF ni več podpirala.³³ Kljub tej veliki zavednosti, ki je bila polna gneva na madžarske zasedbene oblasti in na Madžare nasploh, pa je med nekaterimi duhovniki vladalo prepričanje, "če bo J.(ugoslavija) bila komunistična, Ogrska pa ne, ostanejo raje pod Ogrsko".³⁴

Pravih možnosti za razvoj protirevolucionarne akcije, "uvožene" iz osrednje Slovenije, ni bilo in poskus dr. Franca Bajleca, advokata iz Murske Sobote in predvojnega poslanca Jugoslovanske radikalne zajednice oziroma Slovenske ljudske stranke, ki pa je bil med vojno v Ljubljani, ni uspel.³⁵ V vodstvu OF so se

³⁰ Godina, *Prekmurje 1941-1945*, str. 164.

³¹ Prav tam.

³² Prav tam, str. 67-68.

³³ Prav tam, str. 168-169.

³⁴ AS II, Izidor Cankar, fasc. 8, Položaj začetek februarja 1943 v Prekmurju.

³⁵ Godina, *Prekmurje 1941-1945*, str. 130.

sicer bali te možnosti,³⁶ glavno središče razširjanja "belogardističnega" vpliva naj bi bil salezijanski zavod v Martinišču,³⁷ vendar se ta bojazen ni uresničila.

VI.

Kljub tej, v primerjavi z drugimi slovenskimi pokrajinami, skoraj idilični podobi, pa se tudi Prekmurci niso izognili nadlogam okupacije, ki so se kazale v različnih oblikah nasilja. Politično sumljive Slovence in zlasti izobražence so madžarske oblasti ves čas okupacije pošiljale v različna koncentracijska taborišča (Komarom, Szarvar, Velika Kaniža, Garanyi, Beac, Kistarzsa, Szigetvar in Veresberenyi).³⁸ Med žrtvami je bilo precej učiteljev: padlo jih je 7, ustreljenih kot talcev je bilo prav tako 7, v internaciji jih je umrlo 11, 14 pa jih je preživelo internacijo.³⁹ Ob tem je zanimiva ugotovitev dr. Antona Žnideršiča v elaboratu o splošnem pregledu vojnih zločinov v Prekmurju, kjer je zapisal: "Okolnosti, da v času od jeseni 1941 do jeseni 1944 v Prekmurju ni bilo očitnega osvobodilnega gibanja, je pripisati, da v Prekmurju ni zaznamovati toliko vojnih zločinov, kot bi jih sicer bilo, ker bi bili madžarski orožniki v svoji znani brutalnosti pomorili sigurno vsaj polovico slovenskega prebivalstva Prekmurja."⁴⁰

³⁶ Arhiv Slovenije, dislocirana enota I (bivši Zgodovinski arhiva CK ZKS), fond CK KPS, fasc. 1, ae 19, zapisnik seje CK KPS 10.10. 1944. Na seji je dr. Aleš Bebler po svojem prihodu iz Štajerske opozoril, da v Prekmurju obstajajo večje možnosti za nastanek protirevolucije kot pa na Štajerskem.

³⁷ Godina, Prekmurje 1941-1945, str. 130.

³⁸ AS, fond Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (dalje KUZOP), fasc. 1/I, elaborat o splošnem pregledu vojnih zločinov v Prekmurju (referent dr. Anton Žnideršič).

³⁹ Kokolj-Horvat, Prekmursko šolstvo, str. 399-400.

⁴⁰ AS, KUZOP, fasc. 1/I.

Bojan Godeša

DER UNGARISCHE OKKUPATOR IN PREKMURJE UND DIE SLOWENISCHEN GEBILDETEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der ungarische Okkupator fand seine Entschuldigung für die Besetzung von Prekmurje insbesondere in historischen Gründen, weil dieser nordöstlichste Teil des mit Slowenen besiedelten Gebiets vor dem ersten Weltkrieg Teil der ungarischen Hälfte der Habsburger Monarchie war. Ähnlich wie der deutsche Okkupator hat auch hier der ungarische den Bewohnern von Prekmurje nicht zuerkannt, daß sie Bestandteil der slowenischen nationalen Einheit sind. Dabei stützte er sich auf die "Wenden" - Theorie, in ihrer Eigenschaft ähnlich wie die "Windische" - Variante. Im Verhältnis zu den slowenischen Gebildeten in Prekmurje unterschieden die ungarischen Besetzungsorgane streng die Urbewohner und die Zuwanderer. Zu den Zuwanderern hatten sie eine sehr ablehnende Stellungnahme, ähnlich der deutschen auf dem besetzten Gebiet, die sie in großer Zahl vertrieben. Die Urbewohner hielten sie für "Wenden" oder "Wendszlovene" (Wendenslowene), auch "Vogrski szloveni" (Ungarslowenen) und beabsichtigten sie, ähnlich wie der italienische Okkupator in der Laibacher Provinz, für eine loyale Zusammenarbeit zu gewinnen. Die wichtigsten und zahlreichsten gebildeten Gruppen waren die Lehrer und die Professoren sowie die Geistlichen. Unter den ersten waren viele Zugewanderte, viele wurden vertrieben und Lehrer aus Zentralungarn eingesetzt. Die protestantische Geistlichkeit war im großen Maße proungarisch orientiert und sah die Okkupation als Befreiung an. Aus diesem Grunde arbeitete sie auch mit der Okkupationsgewalt zusammen. Auf der anderen Seite aber zeigten die slowenischen katholischen Geistlichen ein nationales Bewußtsein und wurden aus diesem Grunde in den ungarisch sprechenden Teil der Diözese von Szombathely versetzt. Prekmurje kam nämlich durch die Okkupation erneut zur Diözese von Szombathely, während in der Zeit der beiden Weltkriege Prekmurje der apostolischen Verwaltung der lavantischen (Maribor) Diözese angehörte. Einige katholische Geistliche, die sich öffentlich gegen die Okkupationsgewalt stellten, wurden eingesperrt und einer sogar getötet. In Prekmurje entwickelte sich der Widerstand aus verschiedenen Gründen in kleinerem Umfang (ungeeignete Umgebung für einen militärischen Einsatz, abgelegen von Widerstandszentren, schnelle Kernvernichtung der Widerstandskämpfer), die kleine Zahl der Gebildeten ging in verschiedenen Städten verloren (Ljubljana, Budapest, Pécs usw.) und während des Krieges waren sie in heimischer Umgebung fast nicht zu finden. Trotz all dieser Tatsachen waren unter ihnen einige Opfer der Gewalttaten der ungarischen Okkupationsgewalt.